

*Мукасова А.М.***ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН «АК КЕМЕ»
ПОВЕСТИНИН ЭКРАНДАШКАН ВАРИАНТЫН ОКУТУУ***Мукасова А.М.***ИЗУЧЕНИЕ ЭКРАНИЗАЦИИ ПОВЕСТИ
ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВА «БЕЛЫЙ ПАРОХОД»***A.M. Mukasova***THE STUDY OF FILM ADAPTATION OF THE
CHYNGYZ AITMATOV'S NOVEL «THE WHITE SHIP»**

УДК:378.147:811.512.154

Искусствону окутуу ар түрдүү адистеги адамдарды кеңири жана эркин ой жүгүртүүгө жетелейт. Кооздукту сезе билүүнү, жогорку эстетикалык табитти, тарыхый жана архитектуралык эстеликтерди, жаратылыштын көркүн таанып билүүгө кызыгын арттырат. Эстетикалык тарбия берүү ойлоонун жогорку деңгээлин калыптандырат. Макалада, адабият сабагын кеңири чагылдырыш үчүн өтүлүүчү кино-сабактын окуучу-студенттерге берген таасири тууралуу кеп болмокчу. Дегеле, чыгарманын экрандашкан вариантын окутуу жөнүндө маселе педагогикалык адабияттарда аз иштелген. Ошондой эле, кино-сбакты алып баруунун оптималдуу методдорун, ыкмаларын, жолдорун иштеп чыгуу маселеси көп изилдене электиги иштин актуалдуулугун далилдеп турат. Бул макалабызда, Ч.Айтматовдун “Ак кеме” чыгармасынын экрандаштырылышы менен кыргыз киносу жаңы сапатка көтөрүлгөнүн, жазуучунун берейин деген идеясынын, сюжеттин, образдар системасынын иштелиши кинодо кандайча ишке ашкандыгы тууралуу изилдөө иштери каралып чыкты. Көркөм тасманы тартууда кошумча-алымчалар киргизилип чыгарманын өзөгүн дагы да болсо терендетилишин, көрөрмандын чыгармага болгон сыны, көз карашы боюнча оюбузду камтыдык. Ошондой эле, тасмада чыгарманын сюжеттерин өзгөчөлөнтүп кооздоо жана көрөрмандын элесинде сакталып калуучу түркүн эпизоддор менен таасирлентип ой жүгүртүүсүн дагы да бекем бышыктап, анализ жасоого аракет жасадык. Муну менен биз, экрандаштырылган чыгармалардын окурманга кеңири таасир берерин сөз кылып, көркөм чыгарманы толук түшүнүүгө жана кызыгын арттыра тургандыгы тууралуу далил катары оюбузду айттык.

Негизги сөздөр: «Ак кеме» повести, идея, сюжет, экрандашкан, салыштыруу, образдар системасы, бала.

Обучение искусству приводит людей самых разных профессий к расширению кругозора и свободе мышления. Повышает интерес к чувству прекрасного, развивает высоко эстетичный вкус, понимание красоты природы, па-

мятников истории и архитектуры. Эстетическое воспитание формирует высокий уровень сознания. В статье говорится о том, что применение киноуроков помогает достичь более глубокого воздействия уроков литературы на учащихся и студентов. Так, в педагогической литературе еще мало разработан вопрос об изучении экранизаций литературных произведений. Также, не требует доказательств тот факт, что еще недостаточно исследованы и обеспечены оптимальные методы, пути и способы проведения киноуроков. В нашей статье проводится исследование того, каким образом идея, сюжет и система образов повести Ч.Айтматова “Белый пароход” были воплощены в киноэкранизации, и почему данное воплощение подняло кыргызский кинематограф на новый качественный уровень. Также, основываясь на критике и взглядах кинозрителей, мы добавили в статью свое видение того, как в процессе съемок художественной киноленты различные вставки и вырезки в повествовании делают основную идею сюжета глубже. Мы постарались проанализировать, как в экранизации обособлены и упорядочены сюжеты произведения, и как с помощью небольших эпизодов, сохраняющихся в памяти зрителя, осуществляется воздействие на его сознание. Вместе с этим, применив различные аргументы, мы обосновали в статье свое мнение о том, что экранизации помогают оказывать более широкое воздействие на читателей, более полное понять и почувствовать, а также сильнее заинтересоваться литературным произведением.

Ключевые слова: повесть «Ак кеме», идея, сюжет, экранизация, сравнение, система образов, мальчик.

Learning the art leads people of various professions to broaden their horizons and freedom of thinking. Increases interest in the sense of beauty, develops a highly aesthetic taste, understanding of the beauty of nature, historical monuments and architecture. Aesthetic education forms a high level of consciousness. The article says that the use of film lessons helps to achieve a deeper impact of literature lessons on pupils and students. So, in the pedagogical literature the question of studying the film adaptations of literary works is not yet sufficiently developed. In addition, evidence and methods for

conducting film lessons are not required. In our article, we study how the idea, plot and system of images of Ch. Aitmatov's novel "The White ship" were embodied in film screenings, and why this embodiment raised Kyrgyz cinema to a new qualitative level. Also, based on the criticism and views of moviegoers, we added to our article our vision of how in the process of filming an art film various inserts and clippings in the narrative make the main idea of the plot deeper. We tried to analyze how the plots of the work are separated and ordered in the film adaptation, and how, with the help of small episodes that are stored in the memory of the viewer, an impact on his consciousness is realized. Along with this, applying various arguments, we substantiated in the article our opinion that the film adaptations help to have a wider impact on readers, more fully understand and feel, and also become more interested in a literary work.

Key words: "White Ship" novel, an idea, a plot, film adaptation, comparison, an image system, a boy.

Бүгүнкү күндөгү искусствонун негизги бир тармагы болгон адабиятка, адабият сабагынын окутуучусунун алдына - баарынан мурда эстетикалык сабаттуу, сезимтал болууга окурманды тарбиялоо керек деген маселени биринчи планга койдук. Анткени, искусствону окутуу ар түрдүү адистеги адамдарды кеңири жана эркин ой жүгүртүүгө жетелеп, кооздукту сезе билүүнү, жогорку эстетикалык табитти, тарыхый жана архитектуралык эстеликтерди, жаратылыштын көркүн таанып билүүгө калыптандырат. Ал фантазияны өстүрүп, турмуштук абдан татаал жагдайларда гумандуу чечим чыгарууга үндөйт, зарыл учурда ой калчап абдан туура багытка жол салат. Эстетикалык тарбия берүү ойлонуунун жогорку деңгээлин калыптандырат. Ошондуктан, А.Энштейндин "башка окумуштууларга караганда Ф.Достоевский мага чоң жардам берди" – деп айтканы адабият-искусствосу дагы бир чоң жетишкендиктерге жеткиргендигине түрткү болгон баамдоосун эскерсек болот.

Эстетикалык тарбия берүүнүн бир тармагы, адабият сабагын кеңири чагылдырыш үчүн өтүлүүчү кино-сабактын окуучу-студенттерге берген таасири тууралуу кеп болмокчу. Дегеле, чыгарманын экрандашкан вариантын окутуу жөнүндө маселе педагогикалык адабияттарда аз иштелген. Ошондой эле, көрсөтмөлүүлүктүн жогорку татаал формасы болгон кино-сабакты алып баруунун оптималдуу методдорун, ыкмаларын, жолдорун иштеп чыгуу маселеси заманбап техникаларынын өнүгүүсүнө карабай дың бойдон калып отурат. Айтмакчы, бул

кырдаал биздин ишибиздин актуалдуулугун далилдеп турат. Албетте, биз чакан проблеманы адабий-методикалык аспектиде чечүүгө айрым ойлорубузду кошмокчубуз.

Кыргыз адабиятынын программасында окууга киргизилген классикалык үлгүлөрдүн экрандашкан варианттарын кино-сабак кылып алып барууга толук мүмкүнчүлүк, шарттар түзүлдү. Маселен, сабакта видео тасма көрсөтүүдөн тышкары аудио жазуулар менен коштолгон суроолорду түзүп, кинотасмадан таасирлүү жериндеги кадрлардын сүрөттөрүнүн топтомдорун көрсөтүп образдардын кулк-мүнөзүнө кеңири сыпаттама берүүгө же болбосо, киноэкрандагы жаратылышты чагылдырган жерин автордун чыгармадагы жаратылышты сүрөттөөсү менен салыштыруу ыкмасын колдонуп кызыктуу программа түзсө сабак абдан таасирлүү, кызыктуу болот жана окуучу-студенттердин тез кабыл алуусуна, ой-жүгүртүүсүнө, сюжетти эстеп калуусуна шарт түзөт. Азыр заманбап техникалары абдан тез өнүгүү мезгилинде санариптик телевизордон, компьютерден, ноутбуктан, планшеттен, жада калса уюлдук телефондон интернет тармактары аркылуу көрсөтүүлөрдү көрүү эч кыйынчылык туудурбайт. Ошондуктан, үй тапшырмасы катары дагы бир ирет үйдөн тасманы көрүп, чыгарманын өзүн да толук окуп келип сабактан дискуссия иретинде салыштырса сабак абдан жандуу өтүп кино-сабактын койгон максатына жетмекчибиз.

Азыркы мезгилде кино тили аркылуу дүйнөлүк адабияттын мыкты үлгүлөрү менен таанышып миң сандаган окуучулардын көркөм адабиятка болгон эстетикалык табити, көркөм талабы алда канча өсүп жетилди деп тайманбай айта берсек болот. Кино – коомдун бардык өкүлдөрү үчүн жөнөкөй таасирлүү, жеткиликтүү искусствонун түрү.

"Чыгарманын мазмунун кайталоо менен бүгүнкү күндө адабият сабагына окуучуларды кызыктырууга мүмкүн эмес.... Кыскасы, биздин мугалимдер эстетикалык билим деңгээлин көтөрүүнүн үстүндө ойлонуп жана көркөм сөз дүйнөсүнө баланы кантип "жетелеп кирип", анан аны түбөлүк кандайча сүйдүрө алам деген проблеманын үстүндө көбүрөөк ойлонушу керек болуп калды", [1] - деген педагог-методист Б. Алымовдун алда канча жыл

мурун сексенинчи жылдары эле айтылган оюна кошулуп, чыгарманын мазмунун гана окуп койбостон окуучу же студентке эстетикалык билимин көтөрүү үчүн экрандашкан вариантын сабакта колдонуу макалабыздын жаралышына түрткү болду. Окурманды адабият сабагынын көркөмдүүлүгүнө жакындатуу үчүн экрандаштырылган чыгармалардын тасмасын сабакта көрсөтүүдө пайдалануу ыкмалары жөнүндө көлөмдүү эмгектер аз болушу илимий макалалардын дагы бир ирет актуалдуу маселелеринен.

Кыргыз профессионал жазма адабиятындагы көркөм чыгармалардын экрандаштырылган варианттары терең изилдене элек. Айрыкча, Айтматовдун чыгармаларынын экрандаштырылышы менен кыргыз киносу жаңы сапатка көтөрүлгөнүн, жазуучунун берейин деген идеясынын, сюжеттин, образдар системасынын иштелиши кинодо кандайча ишке ашкандыгын изилдөө иштеринин али чети оюла элек. Көркөм тасманы тартууда кошумчалалымчалар киргизилип чыгарманын өзөгүн дагы да болсо терендетет, көрөрмандын чыгармага болгон сыны, көз карашы кененирээк болот. Ошондой эле, тасмада чыгарманын сюжеттерин өзгөчөлөнтүп кооздоо жана көрөрмандын элесинде сакталып калуучу түркүн эпизоддор менен таасирлентип ой жүгүртүүсүн дагы да бекем бышыктоого, анализдөөгө кызыкдар кылат. Муну менен биз, экрандаштырылган чыгармалардын окурманга тийгизген таасири тууралуу сөз айтмакчыбыз. Улуу жазуучунун чыгармаларынын негизинде кыргыз режиссерлору Болот Шамшиев “Ак кеме” кинотасмасын, Бакыт Карагулов “Буранный полустанок”(Кылым карытар бир күн” романы боюнча тартылган), советтик орус режиссеру Сергей Урусевский «Бег иноходца», казак режиссеру А.Амиркулов “Прощай, Гультары”, түрк режиссеру Атиф Йилмаз «Кызыл жоолук жалжалым» жана башка көптөгөн тасмаларын тартышкан. Ушул таризден алганда, Айтматовдун чыгармаларынын экрандаштырылган варианттарын изилдөө актуалдуулугу күн тартибинде турган тема. Ушул себептен, биз макалаларында Ч.Айтматовдун «Ак кеме» повестинин экрандаштырылышын, б.а., көркөм чыгарманын негизги идеясын, сюжеттик линиясын жана образдар системасын көркөм тасмада кандайча иштелгенин карап көрүүнү туура таптык.

Адабиятчы, Ч.Өмүралиевдин: “Ошол эле учурда кээ бир экрандашкан фильмдер адабий чыгарманы өзгөртүү жолу менен, же ал турсун аны менен чыгармачылык полемикага түшүп, өз алдынча идеялык-эстетикалык бийиктикти камсыздаган, турмушту дагы бир белгисиз жагынан ачып көрсөткөн көркөм чындыкты жаратса, айрымдары оригиналды эпсиз жардыланып, анын баалуу касиетин, негизги күчүн экранга алып чыга албай адабий чыгарманын алдында жеңилишке учуроодо”[2] демекчи, кээ бир кинотасмалар бийик деңгээлге татыксыз болуп чыгат. Тескерисинче, “Ак кеме” тасмасы жыл өткөн сайын эч актуалдуулугун жоготпой экрандан түшпөй келгендигине байланыштуу биз бул тасманын көркөмдүүлүгүн дагы бир ирет изилдөөгө багыт алдык. Бир көргөн адам кайрадан кайталап көрүүдөн тажабайт. Демек, “Ак кеме” чыгармасынын экрандашкан вариантынын жогорку деңгээлде тартылышынын, сюжеттик линиялардын орундуу коюлушунун себеби эмнеде? - деген суроонун тегерегинде сөз козгомокчубуз. Ошону менен бирге, “Ак кеме” кинотасмасы тартылып жаткан мезгилдеги айрым өзгөчөлүктөрү, болгон кыйынчылыктар жана тасмадан тышкаркы кызыктуу окуяларын айрым каармандардын жеке эскерүүлөрү менен камтып кетмекчибиз.

Алгач, окутуучу чыгыраманын негизинде тартылган фильмди көрсөтүүдөн мурун чыгарманын түздөн-түз копиясы болбой тургандыгын, искусствонун бир түрү болгон кино – өзүнчө оригиналдуу чыгарма экендигин түшүндүрөт.

Кинонун тартылышы, фильмдин коллективинин жараткан ийгиликтери жөнүндөгү өтүлчү кыскача аңгеме сабактын сапатын жогорулатат. Ушул максатта окутуучу фильмдин титрин көрсөтүүгө тийиш.

“Ак кеме” “Кыргызфильми”, 1975-ж., сценарийдин автору: - Ч.Айтматов, Б.Шамшиев., фильмди койгон режиссер: - Б.Шамшиев., фильмди тарткан оператор: - М.Мусаев., фильмдин көркөм сүрөтчүсү: - В.Донсков.

Башкы ролдордо: Н.Сыдыгалиев /Бала/, Куттубаев /Момун/, С.Күмүшалиева /Карыз/, О.Кутманалиев /Орозкул/, Ч.Думанаев /Кулубек/, А.Темирова /Гүлжамал/, Н.Мамбетова /Бекей/, М.Рыскулбеков /Сейдакмат/.

Фильмдин ийгиликтери жөнүндө кыска комментарий берип мүмкүн болушунча ролдорду аткарган актерлор менен тааныштырабыз. Негизги каармандардын бири, Нургазынын (тасмадагы аты) психологизмин режиссердун күчтүү дарамети менен ачып бергендигин мисалдар аркылуу иликтөө жүргүзүү керек, оң же терс каармандардын кандай чеберчиликте аткаргандыгы тууралуу айтсак болот. Чыгармадагы "...Момун чал момун дегенчелик адам. Бу аймакта аны билбеген, же ал билбеген жан жок" [3] деп тексттеги сүрөттөлгөн Момундун мүнөзүн окутуп, фильмдеги кыймыл-аракеттери менен салыштыруу, образдын ички дүйнөсүн тереңирээк ачып берет. Маселен, кадрдагы күйөө баласынын токойдон устунду сууга агызып келе жаткандагы фрагментте кайнатасына карата зулумдугу, ага кол көтөрүп жиберген жери абдан курч тартылган, бул сценаны тартыш да оңойго турбагандыгын режиссер айтып келет. Ошол кырдаалда Момун чалдын биринчи жолу Орозкулга каршы чыгышындагы:

“– Айбан экенсиң! – деди Момун кумсарып” [4] деген эмоционалдык абалын тексттен таап абзацты окутуп кайрадан экрандагы ошол моменттеги таятасынын сөздөрү, ызасы ичине батпай жүзүнө чыгып, ачууланганын салыштыруу, окуучунун же студенттин эки искусствону тең бирдей калчап билүүгө, кругозорунун кеңейишине жардам берет. Биздин оюбузду, А.М. Кабенованын “Учителя литературы справедливо считают, что сравнение литературного образа и его интерпретации кинорежиссёром развивает интеллектуальные навыки, речь, расширяет кругозор учащихся” [5] деген сөзү менен да тастыктамакчыбыз. Бир эле оң каарман эмес терс образдарды жаратуу да оңой эмес. Терс образды Орозкулду ойногон О.Кутманалиев күчтүү чеберчиликте аткаргандыгы, ошол эле учурда жеке жашоосунда карапайым эл арасында жек көрүндү абалда калгандыгын актердун өзүнүн эскермелеринен мисал келтирип айтып берүү окурманга кызык болуп, бала экөө өзгөчө сюжеттик линияны түзүп экрандашкан варианттын сапатын жогорулатканын көрөбүз. Ролдорду аткарууга актёрлордун туура тандап алуусу күчтүү режиссер экендигин айгинелеп турат. Ошондой эле, “Советское кино во все времена предпочитало оптимистические финалы, поэтому зампред Госкино как-то в кулуарах сказал Б.Шамшиеву:

«Если в конце фильма ты привезешь мне мертвого Мальчика, то в Москве лучше не появляйся – мы картину не примем...». Но режиссер все-таки сделал по своему – в конце истории герой погибает в холодных иссык-кульских водах” [6] деген сыяктуу замандын талабынын кыйчалыш маселелерине карабай чыгарманын негизин сактап калууга, негизги философиясын, автордун берейин деген идеясын сактап калганга чоң аракеттерди жасаганына күбө болуп отурабыз.

Окутуучу окуучуларга режиссер адабий чыгарманы экрандаштырганда, анын ар бир окуясын өзүндөй кылып берүүгө аракеттенбестен, жалпы духун, идеялык мазмунун, ички маңызын, стилин сактоого аракет жасай тургандыгын айтып берет. Ушуга байланыштуу, окуучуларга фильмди көргөндө көңүл бурууга тийиш болгон бир катар багыттагыч суроолорду даярдайт. Мисалы, “Чыгарманын негизи менен тасмадагы сюжеттик линиялардын өзгөчөлөнтүп, өзгөртүлүп берген жерлери барбы?

- Ооба, бар, чыгарманын өзүндө, баланын эки жомогу бар, китеп каптын сатып алынышы менен башталат, тасмада болсо, таятасы экөө көрүстөнгө куран окуганга келишип ал жердеги эстелик катары коюлган мүйүздөрдү көрүү менен повестеги уламышты эскерип, чыгармадагы негизги өзөк болгон Бугу-Энени эске түшүрөт” деп эки чыгарманы тең элестетип салыштырууга аракет жасайт.

“- Ооба, уламыштагы философия бүтүндөй кинонун аягына чейин сакталган негизги ойлордун бири, жаратылышты коргоо идеясы, Бугу-Эненин ыйыктыгы тууралуу кадрлар тасманын башында эле байкалып турат” деп суроону бекемдеп кетсек болот. Ушул сюжеттик линия экрандашкан чыгармада режиссер тарабынан абдан эптүү колдонулган деп эсептейбиз. Себеби, чыгарманын негизги идеяларынын бири эмеспи деп чыгарманын өзүгүн түшүндүрүп берүү менен тасманы көрсөтөбүз.

Кооз жаратылыш картиналары (оператор Н.Мусаев тарабынан жогорку чеберчиликте тартылган) мыкты тартылгандыгы тууралуу кеп кылып, кошумча маалымат катары окурманга кайсы жерде тартылгандыгын айтып кетүү менен бул сюжеттик линияны көз алдында элестетүү аркылуу эс тутумунда сактап калат. Көрүп отурган окуучулар, студенттер табигаттын кооздугуна, сулуулугуна болгон

сезимдерин курчутушат. Чыгарманын эстетикалык таасирдүүлүгүнүн жаңы жактарын кабыл алышат. Адам менен табияттын ортосундагы тыгыз байланыш тууралуу чыгарманын өзөгүндө да, тасмада да кенен көрсөтүлгөндүгүнүн мисалында Бугу-Эненин адамзатты сактап калуу үчүн кылган энелик мээри-ми, сезими тасмада жеткиликтүү тартылганын айтып кетүү абзел.

Бир эле учурда бул кадрларды пайдалануу менен окутуучу окурмандарды оозеки айтып берүүсүнө, сөз өстүрүүсүнө, пейзажды сүрөттөөнү үйрөнүүгө жардам берет. Кино-сабак өтүүдө окутуучуга режиссердук түшүнүк, актерлук чеберчилик, окутуучулук шык керек. Мындай аракет менен башка экрандашкан варианттарды да жогорудагы “Ак кеме” повестинин үлгүсүнө салып окутсак болот. Албетте, экрандаштырылган чыгарманы чыгарманын негизи менен салыштырып окутуу окутуучуга жогоруда мисалдар менен көрсөткөндөй оңойго турбайт. Ал ар тараптуу билимдүү, чыгармачыл, сүрөткер болуу үчүн дайыма издениш керек.

Дегеле, Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повести 60-жылдары экрандаштырылышып азыркы күнгө чейин өз көрөрмандарын таап келет, ал эми биздин

максатыбыз чыгарманын негизи менен экрандаштырылган вариантын адабият сабагында салыштырып окутуу, методдорду колдонуп, суроолорду коюп, сюжеттик линияларды салыштырып сабактын - кызыктуу, жандуу, жеткиликтүү өткөрүлүшүндө. Мындай аракеттер аркылуу изденүүбүздүн үлгүсүн көрсөтө алдык деген ойдобуз. Ошондой эле кино - бул искусство, адабият – бул искусство, эки искусствону жуурулуштуруп кыргыз адабият сабагында колдонуу - окуучулардын, студенттердин чыгарманын маани-мазмунун түшүнгөнүнө, автордун окурмандарга бере турган идеясын, философиясын түшүнүүгө жеткиликтүү кылып берет деп эсептейбиз.

Адабияттар:

1. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятынын окутуунун методикасы. Ф.: “Мектеп”, 1981. - 7-бет.
2. Өмүралиев Ч.: Жакшылыктын данеги. guhesh.kg. 2018 /06/12
3. Айтматов Ч. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. 3-том. “Бийиктик”. - Б., 2008. - 25-бет.
4. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. 3-том. - Б.: “Бийиктик”, 2008. - 97-бет.
5. Кабенова А.М. Эффективное использование экранизаций на уроке литературы. <file:///C:/Users/User/Downloads/effektivnoe-ispolzovanie-ekranizatsiy-na-uroke-literatury.pdf> culture.akipress.org/news:1390041/?f=cp